

336.

336

A SZEGEDI ALFÖLDKUTATÓ BIZOTTSÁG KÖNYVTÁRA
I. (NYELVÉSZETI- ÉS IRODALMI-) SZAKOSZTÁLY KÖZLEMÉNYEI 1. SZÁM

A CEGLÉDI NYELVJÁRÁS

NYELVTANA

I. RÉSZ

IRTA:

TÚRI KÁROLY

SZEGED, 1930.

„PROMETHEUS”-NYOMDA ÉS KÖNYVKIADÓ

XB 121100

T 95

336

A SZEGEDI ALFÖLDKUTATÓ BIZOTTSÁG KÖNYVTÁRA
I. (NYELVÉSZETI- ÉS IRODALMI-) SZAKOSZTÁLY KÖZLEMÉNYEI 1. SZÁM

A CEGLÉDI NYELVJÁRÁS

NYELVTANA

I. RÉSZ

IRTA:

TÚRI KÁROLY

SZEGED, 1930.
»PROMETHEUS«-NYOMDA ÉS KÖNYVKIADÓ

AGÁNYVÁNY DÁCTHCELE ÖTATUNGJÖZSA ICHÉLÉZ A
HÁZD A DNY EGYETEMI KÖNYVTÁRRAZ HÁZD GOSI 22 - ICHÉLÉZVÉNYA

Másfel AlPa Tudományegyetem Szeged.
Magyar Nyelvtudományi Intézetének Könyvtára

Leitári szám: 3309

ajándék

105

A CEGJÉDI NYELVÁRAS

NYELVTÁRA

SZTE Egyetemi Könyvtár

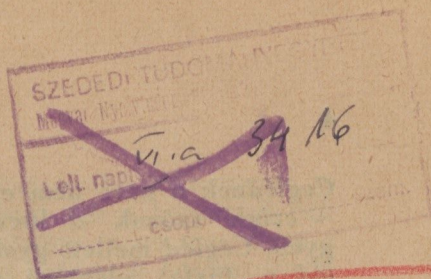
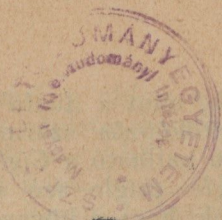

J000811541

TÜRI KÁRÓLT

NYELVTÁRAZ A DNY EGYETEMI KÖNYVTÁRRAZ

Nyomatott a Prometheus-nyomdában, Szeged, Dugonics-tér

Bevezetés

Cegléd a Duna-Tisza közének igen tekintélyes városa. A városra vonatkozó legrégibb oklevél 1290-ből való. N. Lajos 1358-ban anyjának, Máriának, adományozta; ő pedig 1363-ban az óbudai klarisszáknak. Egészen 1782-ig maradt a klarisszák birtokában, t. i. míg II. József a rendjüket föl nem oszlatta. Ebből az időből Ceglédre sok oklevél maradt fenn, különösen sok peresirat. Cegléden ugyanis sok úr zsarnokoskodott. A ceglédiek azután az óbudai klarisszákhöz fordultak segítségért. 1514-ben nagybotú Mészáros Lőrinc, a város plébánosa, Dózsa Györgyhez csatlakozott; s a férfi lakosság nagyrésze odaveszett a Dózsa-féle parasztlázadásba. Ezt a csapást még ki sem heverte, mikor a törökök először (1514) kifosztották. A török hódoltság alatt a város egyre pusztult, úgyannyira, hogy 1600 k. egészen lakatlan volt. Azonban a török kincstár kedvezése következtében lassanként visszahúzódott a lakosság. Ceglédnek a török uralom alóli fölszabadulása körülbelül egy időre eshetik Buda fölmentésével s így lehet az, amit a *Századok*-ban (1901. évf. 742. l.) olvashatunk, hogy Deáky István, ref. prédikátor, 1687-ben hazavezette az elszéledt ceglédieket Kőrösről. Mikor Rákóczi kitűzte a szabadság zászlaját, a ceglédiek egyszívvel-lélekkel mellé álltak. Rákóczi személyesen is meglátogatta Cegléden állomásozó csapatát. A város a szatmári béke után valamennyire összeszedte magát, azonban a 48-as szabadságharc idején harctérre vált; hol a rácok fosztották ki, hol a németek. A *Bédében* Perczel Mór megütöközt a németekkel s megfutamtotta őket. Cegléd a kiegyezés után rohamosan a Duna-Tisza közének egyik legnagyobb városává fejlődött.

Cegléd nevének az etimológiájával *PAIS* foglalkozott. (MNy. X. 68. vö. még MNy. X. 144., Nyr. 9:73.*). Szerinte

*) A teljesség kedvéért megemlítem, hogy némelyek az 1332. k. kelt pápai tizedjegyzékben említett (N. sacerdos) *Seglar-on Cēgléd*-et értenek (vö. Magyarország vármegyéi és városai II. k.) *Hübner* Emil (A ceglédi r. k. egyház rövid tört. 1910.) a *Seglar* alakot íráshibának tartja. *Takács* József pedig (A ceglédi ref. egyház története dióhéjban), a ref. iskolai és a ceglédi város házai följegyzések alapján, azt mondja: mivel Cegléd a három kereskedelmi út középpontjában feküdt, azért *Cheglet* > *Chegled* > *Cegléd*.

Ceglédnek a neve nem egyéb, mint a 'fűzfa' jelentésű *czégleg* ~ *czigle* szónak -d kicsinyítőképzős származéka. S csakugyan, Cegléd mellett gyakran hallható a *Cigléd* is. Hogy Cegléd a 'fűzfa' jelentésű *czégleg* ~ *czigle* szó származéka, erre nézve figyelembe kell vennünk, hogy a környékben több olyan helység van, amely valamilyen növényről vette a nevét. Cegléd mellett nyugatra Cserő pusztája és Ceglédbercelcserő a cser főnév változata. A Cegléddel határos Nagykőrös (1363: *Keurus*) a kőrös-fa változata. Cegléd déli részén a kőrösi vonalon Nyársapát pusztája neve eredetileg Nyársapát-nak hangzott (1445: *Nyarasapath*), a nyár-fa nevéből vette nevét s hasonlóképpen a nem éppen messzelevő Nyáregyháza is.

Ceglédnek a lakói ma — lehet mondani — tisztán magyarok. Azonban nem mind magyar eredetűek. Már a XV. sz.-ban telepítettek le huszita-cseheket, a XVIII. sz. végén sok tót (evangélikus és református), a szabadságharc idejében pedig elég nagyszámú cseh települt le. Az idegen nemzetiségűeken kívül sok másvidéki magyar is telepedett le Cegléden. Ez utóbbiaknak a betelepülése visszanyúlik a török hódoltság korába, amikor a török elől menekülő falvak Cegléd sövényein belül kerestek menedéket. A XVIII. sz. elején más vidékről jobbágyokat telepítettek be; a század vége felé pedig a tótokkal palócok is vándoroltak be. Ezek a települések a lakosságnak faji jellege mellett a beszélése módjára is befolyással voltak. Ezek a változások már csaknem teljesen kiegyenlítődtek.

Ezen a helyen emlitem meg, hogy a ceglédiek nyelvjárása részben mégis megoszlik; mégpedig vallások szerint. Cegléd lakosságának száma kb. 37.000; ennek fele katolikus, a másik fele megoszlik: közülük kb. 16.000 a református. A katolikusok és reformátusok egyebek közt nemcsak a vallásuk miatt torzalkodnak, hanem beszédhangjaik kiejtésével is csúfolódnak. Egyes szavakat másképpen mond a *kathólikus* vagy *pápista* s megint másképpen a *lóformátus* vagy *kálvanyista*. Azonban a katolikusoknak és reformátusoknak a beszélése módja mégsem üt el annyira egymástól, hogy külön-külön nyelvjárásról lehetne beszélni; különbség csak kevés szóban van s az is csak hangtani. A mostani nemzedék már erősen halad a kiegyenlítődés felé.

A reformátusok némely szóban megnyújtják a vokálist: pl. ref. *kathólikus* (így: *h-val!*) — kat. *ösmer*, ref. *ösmér* — kat. *bir*, ref. *bír* — kat. *ammën*, ref. *ámen* — kat. *tijed*, ref. *tijéd*, — kat. *kel*, ref. *kél*.

A katolikusok némely szóban zártabb vokálist ejtenek: pl. kat. *uskola*, ref. *oskola* (az új nemzedék nyelvében egyaránt *iskola*) — kat. *türül*, ref. *töröl* (a *törül* alakkal a kiegyenlítődés felé haladnak.)

Gyakran megesik, hogy a *kérsztényék* meg a *kérsz-*

tyénék összevesznek s akkor a vastag nyakú kálvanyista atyafi azt vágja a pápista szemébe, hogy tik a kérésztrü véték a nevetéket, mer hisz a tormotokon is av van. Erre a pápista sógor azt feleli, hogy tíktéket még nem kérésztyénéknek köllene híni, hanem kakastyánoknak, mer a tormotokon kakas van.

Eltérést mutat még a *József* keresztnév is. A kat. *Józsép*-nek mondja s *Jóská*-nak becézi, a ref. *Józsep*-nek mondja s *Józsi* v. *Jóstyi*-nak becézi.

A ref. nem tud olyan könnyen megbirkózni az egynél több mássalhangzós szókezdettel, mint a katolikus: kat. *krajcár*, ref. *karajcár* — kat. *strózsák*, ref. *trózsák*.

Nyilván még több hangtani eltérés is van a kat. és ref. beszédmód között, azonban ez elenyészően kevés ahhoz a különbséghez képest, mint ami pl. a ceglédi vagy az abonyi, törteli, körösi nyelvjárás között van. Ez az eltérés a lakosság településében leli magyarázatát. S ennek tulajdonítható az is, hogy a ceglédi nyelvjárás más, mint azoké a Duna-Tisza közí városoké, amelyek kibírták a török hódoltság korszakát. Míg a kecskeméti, körösi, szegedi s részben a kiskun-halasi nyelvjárások nagyjából megegyeznek, addig azon városok nyelvjárásai, amelyek a török hódoltság alatt lakatlanokká váltak, nemcsak az előbbiektől, hanem egymástól is eltérnek. Így Cegléd nyelvjárása nemcsak Kőrös, Kecskemét, Szeged nyelvjárásától tér el, hanem a török hódoltság alatt hasonló sorsra jutott Kiskunfélegyházáétól is. S ez abból magyarázható, hogy Ceglédnek is, Félegyházának is az újabb lakossága más és más vidékről települt be.

Ceglédnek a nyelvjárása nem sokban tér el az irodalmi nyelvtől, azért nem is várhatunk tőle valami különlegességeket. S már Cegléd elég nagy város ahhoz, hogy a nyelve elstriciesedjék. Ez annyival is könnyebben megy, mert olyan közel van Budapesthez, hogy az iparos osztály — vagy az ő nyelvükön mondva — a prolik naponként Pestre járnak dolgozni.

A ceglédi dialektust a tanyai nép nyelvében lehet megfigyelni. Szüret, disznótor, lakodalom, névnap, temetés alkalmával pedig megismerhetni a ceglédi nép kedélyét, humorát, tréfálkozási kedvét is.

Ezeket tartottam jónak megemlíteni, mielőtt Cegléd nyelvjárasi sajátságának a fölsorolásához kezdenék.

Hangtan

Fonetikai sajátságok

1. Cegléd nyelvében körülbelül ugyanazok a hangok használatosak, mint a köznyelvben. Magánhangzói között a köznyelvtől eltérően igen gyakori használatúak az alsó nyelválású *á* és *é*.

2. A mássalhangzók közül az *ly-* és *lly-t* majdnem mindig *i* vagy *j* helyettesíti: pl. *ámojog*, *fogoj*, *gója*, *hüje*. Néhány szóban *j*-és hangú alak mellett az *l* hangú alak is használatos: pl. *billeg*, *kölök*, *luk*; de mindig *pöndöl* (<*pëndely*). Olvasásban azonban az öregebbeknél csaknem mindig így halljuk: *goló*, *királ*, *kálha*, *folamodás*. Az *n* és *ny* helyett szótág végén, ha utána *v*, *f*, *s*, *sz*, *z*, *l*, *r*, *j* és *h* hang következik (tehát nem magánhangzó vagy *c*, *cs*, *d*, *t*, *m*, *n*, *ny*) a magánhangzót legtöbbször nazálisan ejtik: pl. *kappá*, *sárká*, *hasoló*, *szíház*; de *ponyva*, *konyha*, *enyves*, *hancúroz*, *handlé*, *kantár*.

Magánhangzók

Magánhangzók megnyúlása.

3. Érzelmi hangsúly hatására nyúltak meg a köv.: *te csípás*, *csúnya*, *jó pipa*, *nágyon*, *déhogy*, *finom stb.*

4. *j* kiesésével kapcsolatban: *bót*, *bótlól*, *énnye*, *gyút*, *gyút*, *hére*, *téfol*, *stb.*

5. Azonszótagú *l* kiesésével kapcsolatban: *szíva*, *kiső*; *kűd*, *nékű*, *sűdő*, *kűső*; *kúcs*, *kúdas*, *mút év*; *bőcső*, *erkőcs*, *főd*, *gyümölcs*, *kőccsön*, *kőt*, *kődök*, *öt*, *nyöt*, *szēmőcs*, *tőcsér*, *tőtyfa*, *tőt*, *vőgy*, *zöd*, *föső*, *szēmődök*; *bót*, *csónak*, *dógozik*, *fót*, *gyócs*, *hód*, *hónap*, *kóbász*, *ócsó*, *ódal*, *ót*, *ótár*, *(oltár)*, *nyóc*, *póc*, *szóga*, *szógál*, *szógálló*, *tód*, *vót*, *bódog*, *ótámoz*, *óvad*; *émén*, *bēső*, *ēső*; *áma*, *ásó*, *ótámoz*, *szána*; *aszátt*, *hatámas*, *stb.* Vö. 84.§., 92.§.

6. Hosszú *rr* megrövidülésével kapcsolatban: *ára*, *ére*, *amára*, *emére*, *arébb*, *érébb*, *amárébb*, *emérébb*; suffixumok előtt: *hazúrú* (<*hazurról*), *közérü*, *asztára*, *réggére*, *hajnára*, *stb.* Vö. 60.§., 68.§.; de *forró* (*forrón*, *forral*).

7. Szuffixumok végén levő *insh.* elvesztésével kapcsolatban:

- a) -ú, -ű (<-ul, -ül): rosszú, magyarú, nimetű stb.
 b) -vá, -vê: sôprûvê, bottá stb.; de: hajadonfôve.
 c) határozószókban és névutókban: alú, belú, elő, fölú, hátú, kívú, közú, mellú, mégú, nekú, fô, közé.
 d) -kó: mikó, máskó, akkó, husvétkó stb.
 e) -szó, -szé, -szô: háromszó, êccé, kéccé, ôccô stb.

8. Máshelyzetben történt szórványos nyúlások: csíra, fínvás, hívatál, csípás, csípéget, csípet, síma; tükör; búza, cukor, bújtás, csúnya, csúnyaság, csúnyít; ménkü, nekém, dëréjje; kör; kôrmány, pósta, kácsa, pászol. Vö. 108.§.

Magánhangzók megrövidülése.

9. Rövid magánhangzó van a köznyelvi hosszú helyén a köv. szavakban: bilindék, billeg, billegéz, csetepati, pinték, szurgvik, enyim, lepiny, gölödiny, uzsgyi, elibe, közibe, fölibe, firhang; hetfű, düll; szu; dërekajj, izél, izélék, hagy kefélém lë, sintër, éppen; birkózik, ovatos, zsinoros; hetfű; gancsol, csancsol, muszaj. Vö. 108.§.

10. Határozó ragok és névutók személyragos alakjaiban: belüllem, belülled, stb., túllem, túlled stb. ütüllem, alullem, alulled stb. fölüllem, fölülled stb. mellüllem, mellülled stb. felüllem, felülled stb. mögüllem v. mégüllem, mögülled v. mëgülled stb.; de rúlam, rúlad (~rúllam) stb. Vö. 53.§.

11. Rövid *i* (<*i*<*é*) van a birt. sz. ragokkal ellátott főnevek egyesszám 3. sz.-ű magashangú ragos alakjaiban: pl. kezit, szemit, fülit, szívibe, tetejibe, fejibe, eszibe, kezibe. Kivételt képeznek: negyedén, ötödén, hetedén, kilencedén, tizedén stb.; de ezeknél is: negyedibű, ötödibű, hetedibű stb. Ilyenek hatására a béke szó szuffixumos alakjai is hasonló változást szenvedtek: pl. hagy neki békit, marathazs békivë.

12. Néhány hagyományosan megmaradt felsz. módú ikes igealakokban: égyik ke, gyűjjik, mënnyik ke!

13. A -ként ragban: pl. égyënkint, naponkint, önkint.

14. Megőrizték régi rövid mgh.-kat: (acél:) acëlat, acëlas, akar ez, akar az, bir.

Magánhangzók fejlődése.

15. a) Több msh.-n kezdődő vagy végződő idegen szavak elején vagy végén: iskola, uskola, oskola, iskátula; fásli, përtli, éucli, Fogli, pemzli; rádli, rékli, hokëdli, hajzli, bufli, dudli, bidli, rigli, pukedli stb.

b) Mássalhangzó torlódás elkerülése végett: gërádics, dërát; kurrumpli, fölöstök; kovártéj; garádics; háromas.

Magánhangzók kiesése.

16. Két mgh. találkozáskor: *mé* (miért), *möte* (mióta), *parokja* (*parokija*); *lány*, *lánnak*, *lányom*, *szint ojan*, *szint akkora*, *gazdasszo*, *komasszo*, *gazduram*, *jókarat*, (*köszönöm a jókarattyát*), *odadom*, *rádás*, *hasajja* (*hasa alja*).

17. Nyílt szótagból vagy két msh. közül gyakori a mgh. kiesése: *adde*, *bajszom*, *osztán*, *mesztélláb*, *teknőzsbéka*, *ke-replő*, *csatló*, *magló*, *csörgemetélő*, *vackol* (<*vacakol*: jelentésváltozással él mindkét alak); *écsapám*, *ládd*.

18. Haplológia v. hanyag kiejtés következtében jöttek létre a következők: *adi*, *acide*, *hocide*, *gyűke*, *nészhedd*, *láthadd*, *oszt*, *hallám* (*hadd lássam*), *hanném*, *nemtom*, *mék*, *kék* (*kel-lene*), *bocfa*, *hász*, *hászén*, *nojszén* stb.

Mgh.-k zártabbá vagy nyíltabbá válása.

19. Zártabbá válás történt a következő esetekben:

20. az *e>i(>i)* változás nyelvjárásunkban elég gyakori:
a) *-ény*, (*-mény*, *-vény*)-re végződő szavainkban. Pl. *vete-míny*, (*~vetemí* stb. vö. 89.§.), *legíny*, *törvíny*, *fősvíny*, *gyíkíny*, *kemíny*, *kérésztíny*, *nyöstíny*, *sövíny*, *vőfíny*, *székríny*, *alső-víny*, *fíny* (: *fínyés*).

b) a *-ség* szuffixumban: *egíssig*, *szüksig*, *erőssig*, *szem-esés hó*, *dara'*, *fenesig*, *fősvísig* stb.

c) *-észt* végű igéknél: *emísz*, *tenyísz* stb.

d) cö. 11., 13.§.

e) az *-ék* végű névszókban: *ízék*, *árnyék*, *kötőfik*, *ágyék*, *bugyburék*, (: *bugyburikul*), *kík*; de a családi összetartozást kifejező *-ék* szuffixumban nem. Pl. *anyámék*, *papék*, *Pistájék*.

f) az *-ész* névszóvégzetben, ha az nem főnévképző: pl. *egísz*, *kísz* (: *kísztet*, *kíszül*), *penisz*, *bámísz* (: *bámíszkodik*) enyíszhetetlen.

g) szórványos változások: *kínyelmes*, *csípöl*, *dicsír*, *fehír*, *gím*, *bilindék*, *tinta*, *ígír*, *ítíl*, *níz*, *picéz*, *píz*, *sétit*, *tányír~tányír*, *típ*, *tessik*, *bílés*, *rétes'*, *ívelődik*, *gyík'ny*, *kimíl*, *ki-míny*, *kintelen*, *kínyés*, *kísik*, *kísír*, *kíve*, *törtínik*, *vín*, *kí-lis*, *pinték*, *nē vigy minket a kísírtedbe*.

21. *ő>ü* (*~ü*): (*ő>*) *ű* (*üvé*), *űk*, *űsztöke*, (*űsztökél*), *düll*, (*dülled*), *hetfű*, *gyéplű*, *bű*, *bűt*, *fenyű*, *kű*, *csű*. Vö. 22.§.

22. *ó>ú*: a) *-bű*, *-bű*, *-rű*, *-rű*, *-ű*, *-ű* szuffixumokban. Pl. *ház-bű*, *kerdbű*, *fárú*, *székrű*, *magyarú*, *nímétű*. b) szórványosan: *rúzs*, *úta*, *azúta*, *túrú*, *fúrú*, *kancsú*, *kúdús*, *nyoszojúlány*, *fűjt* (*fojt*).

23. *o>u*: *hun*, *ahun*, *ēhun*, *hunnan*, *hunnat*, *ahunnan*, *ahun-nat*, *akarhun*, *valahun*, (*de: itthon*), *bukréta*, *bukor*, (: *bukros*, *mēgbukrosodik*), *csuda*, *csudákozik*, (*de: kicsoda*, *micsoda*), *csurdul*, *csukor*, *csurog*, *csurgó*, *dungó*, *durung*, *furma*, *kuffér*, *muzi*, *kukurikul*, *ustor*, *unoka*, *uzsonnya*, *vánkus*, *csuma*, *ká-*

puszta, hajul, bujtár, bugyburik (: bugyburikul), alul, ágas-bugas, csokoládé, hummi (holmi), huva, mustoha, szagul, távul, turbékul, sunka, funt.

24. *ē>i*: *ádvint, girizd, gilice, legis(legjobb), sitit, szilid, bilindék, igényes, énnpihány, Agnis, szilindék.*

25. *a>o*: *komra, potká, borozda, (borozdás), kokas.*

26. *ā>ó>ú*: *lógēr, ferslóg~ferslúg, áslóg~áslúg.*

27. Nyiltabbá válás történt a következőkben:

28. *i>ē*: *terēget, lēmonádé, rētērál, gyēsnyó, vērraszt. mēnyistrál, Pēsta>Pesta.*

29. az *u>o* változást a meghonosodott -um végű latin szavakban találjuk. Pl. *ēvangélijom, pádimentom, templom, tēstámēntom.*

30. *o>a*: *kabak, lakadalom, randa, virganc, tall.*

31. A ceglédi nyelvjárásnak van sok olyan szava is, amelyeknek a magánhangzója eltér a köznyelviétől, de még a nyelvtörténeti kutatás nem derítette ki, hogy a mgh. nyiltabbá vagy zártabbá válás eredménye-e. Ezeket a köznyelvtől eltérő szavakat mgh. szerint csoportosítva sorolom föl.

32. Nyelvjárási *i* van kzny. mgh. helyett: *eriggy, eriggyeték, eriszt, kerizsgél, kilis, bilindék, girinc, síkít, kikirics, bizsirél, iszkába (vas), iszkábál, ispitáj.*

33. *ü*: *büffent, püfög, gyün, gyükér, lüvčdöz, püffed, püf-feszkedik, dürgés, törül, fűréc.*

34. *u*: *kunyērál, Vilmus, babuzsgat, kuncsorog, muhar, parula, parulázik, pufók, puhos, punt, hármunkat (~hármónkat), sutu, sutul, csucsi (pad), kukurikul.*

35. *ē*: *prēčköl, parkēt, parhēt, porhēt.* Cegléden kb. mindazon szóban *ē*-t ejtenek, amelyben az *ő*-zö nyj. *ő*-t ejt. Pl. *kērēszt, embēr, kēnyēr, észik.*

36. *ō*: *fōrdō~fōrödō, fōrdik, csōtōrtōk. (~csūtōrtōk), bōfōg (~büfög), ōrōz (~öriz).*

37. *o*: *cakompakk, csoszog, csoszogó, ájong, átlábol.*

38. *e*: *cepel.*

39. *a*: *hambár, acēlas, acēlaz, bagja, bagjas, bagjaz, lábal.*

40. Az eredeti hangállapotot őrizték meg a köv.: (-túl, -tül>), -tú, -tű, -stú, -stű suffixum. Pl. *hásztú, kertű, kutyás-tú, macskástú; osztán~oszt; szék* 'loca nitrosa', *akkurátussan é van taláva, nyovoja, vocsora, kērēsztű-kócsú, mondula, nyugosztal, hambár, magos, lábom* stb. A felsz. m. több. 3. sz. a tövéghangzó (kth.) zártabb alakját őrizte meg: *irjonak, lās-sonak, tanícsonak, várjonak* stb.

Magánhangzók labializálódása

41. *i>ü*: *izen~üzen, bik~bük(k), idő~üdő, birka~bürge, (~birge), innep~ünnep; kint, kiső~küő, rüh, de: rihes, sün~sindisznó, sireg (-forog)~sürög.*

42. $\bar{e} > \bar{o}$: l előtt kivételnélküli, pl. csípöl, köll, kerepöl, lefetyöl, pöröl, szerepöl, tisztöl, szentöl, röstöl, ünnepöl, fene-köl; söpör, söprű, szög~szég, vödör, gyöp, pödör, főpörsen, sör, köllötök, ösmer, csöbör, fürgeteg, fürgetyű, gönye, főjhő, Örzse, pöndöl, fürhéc.

43. Nem labializálódott az \bar{e} a köv.: bēgre, bēnge, bēngéz, csēnd, csēpērēg, csēpp, gyēnge~gēnge, gyēp~gyöp, mēg, mēge valaminek, mēgé, mēgēt, mēgű, pēng, pēndül, pērēg, pērget, pērnye, pēndērit, pēdērint, pērcēg, bēllér, csēpű, Al-szēg, Fölszēg, szēm, észik, lēssz, szēmőcs, szēmődök, tēsz, vész.

44. $\bar{a} > \bar{a}$: csuszpaiz, kulimajsz, kapszli.

45. $\bar{a} > \bar{a}$: fatēr, ángol~angol, csámcsog~csamcsog.

46. Megőrzött régiségeként maradtak ránk a köv.: curikk, firhang, üssön beléd a mēndērgös(=mennydörgös) mēnkű, temērdék(=tömdérek). Érdekes megjegyezni a herél~herül és könyök~könyék változatokat.

Magánhangzók illeszkedése

47. A lat. -é illeszkedés nélküli alakjában is megvan a középfok bb-je előtt: arēbb, amarēbb, erēbb, emērēbb, odēbb, hátrēbb, hamarēbb, közelēbb.

48. A -hoz, -hēz, -höz szuff. csak -hó, -hő alakban illeszkedik. Pl. hászhó; kerthő, vödörhő. Vö. 91.§.

Hangrendi átcsapás

49. Anye~ēnnye, alig~ēlig, cafat~cefet, cafra~cefre, család~cseléd, csimpaszkodik~csimpeszkedik, csámcsog~csemcség, csipok~csipék, csúcs~csücs, dulakodik~tülekedik, ehun~ēhēn, forgatag~fürgeteg, gombóc~gömbóc, hóbor-tos~hőbörtös, kapaszkodik~gebeszkedik, ont~önt, omlik~ömlik, omladoz~ömldez, sodor~sédēr, sērcog~sērcēg, sērt-yog~sērtēg, sustorog~sistērēg, sutya~setye, topog~tipēg, zomok~zömök, zotyog~zötēg stb.

50. Párhuzamos hangalakok még a köv.: borzas~bērzes, cselő~csás, csetlik~botlik, dong~dōng, doromból~dörömből, durran~dörren, karom~köröm, kavár~kever, kászalódik~kés-zülődik, kohácsol~kőhécsöl, lafatyol~lefetyöl, lobog~lēbēg, makog~mekēg, pufol~pűföl, puffad~pűffed, pityorog~picsorog~pityērēg, és még számos ikeszóban: cifit~cafát, nyifeg~nyafog, ripsz~ropsz, csihi~puhi, csirip~csupp, csicsog~csicség, csucsori~csücsőri, risz~rossz stb. Vö. 99.§.

51. Egyébfejta szórványos átcsapások:

*a>i: csavarkál~csavirkál, faricskál, hasadék~hasidék
mutazsd~mutizsd, nyarvog~nyirvog, sapka~sipka.*

o>i: abroncs~abrincs, buborcsós~bibircsós, hasogát~hasigat.

u>i: buborcsós~bibircsós, csiga-buga~csiga-biga, csuklik~csiklik, kancsika.

a>ë: röpérál, cigërétta, csuszpējz, komëndíroz, lëdëgrëdál.

e(ë)>a(á): gége~gége, kalëndárijom~kalandárijom, katekizmus~katakizmus, mihejst~mihent~mihánt.

o>ë: kunyorál~kunyërál. Érdekes megjegyezni a fazok~fazék, marok~marék, (polyva~) péva, (zsétár~) zsajtár változatokat.

Mássalhangzók

Mássalhangzók megnyúlása

a) Önálló nyúlások

52. Önállóan csakis intervokális helyzetben nyúltak meg a mássalhangzók.

53. *l>ll: billeg, dëbëlla, dülleszt, fullánk, füllik, hálló, hálló(ing), hátalló(abrosz), kevesellem, (:>kevesell és ilyenek analógiájára föll, nyöll), kézellő, kicsillem, kímüllem, nagyvolum, négyellő, pantalló, sokallom, szógálló~szógáló, szükellem. Megnnyúlik még a köv. szuff. és névutóknak személyragos alakjaiban: alullem stb. elüllem, felüllem, fölüllem, körüllem, közüllünk, megüllem~mögüllem, mellüllem, nállam, rüllem (~rúlam), tüllem. Vö. 10.§.*

54. *s>ss: esső, kissebb, a melléknévi s képző is megnyúlik intervokális helyzetben, csak a többesszám k-ja, a tárgyeset t-je és a hely- és képeszhatározó n-je előtt nem nyúlik meg az s, ha az ilyen s és a -k, -t, -n szuff. között a mgh. közepső nyelvválású. Pl. magyarossan, keservessen, fényéssebb, pirossabb, pirossak, de: pirosok, pirosokat, magossan, magosak, de: magosok, magosokat, magoson stb. Vö. 90.§.*

Kivételt képez a kevés szó is: kevesebb, kevesen, kevesek, keveset.

55. Szórványosan nyúltak meg a msh. a köv. szavakban: ammën, bakkancs, cuppog, cuppogtat, cuppogat, egészen, héjja, kocsonya, pëcsënnye, utánnam, uzsonnya. Az egyébb szó b-je valószínűleg a középfok bb-jének a hatása következtében nyúlt meg; a kaccs szó pedig a gyakorta használt kaccsa, kaccsát-féle alakokból való elvonás.

b) Pótló nyúlások

56. Mássalhangzók megnyúlása a megelőző mássalhangzó kiesésével kapcsolatban:

57. *dl>ll*: *palló* ~ *padló*, *pallás*, *billi* ~ *bidli*.

58. *nl, nyl>ll*: *ajáll*, *killódik*, *hullakik*, *reméll*, *fillik*, *hál-ló van itt*.

59. *rl>ll*: *babéllevél*, *ballang*, *béllő*, *méksömöllik*, *gyal-ló* ~ *gyarló*, *gyakollat*, *hamallom*, *kállató*, *kollát*, *mángolló*, *öl-let*, *mögölly*, *pállik*, *pollad*, *pallag*, *pazalló*, *salló*, *sállik*, *suppéllát*, *sikálló* ~ *sikáló* (kefe), *talló*, *tölleszt*, *töllő* (rongy), *vándolló*, *vássallok*, *mégvállak*, *mégvellek*, *vitolla*, *zavallak*.

60. *lr>rr*: *réggerre* ~ *rëggëre*, *ódarra* ~ *ódára*. Vö. 6.§.

61. *dn>nn*: ez a változás a *hannagy* szót kivéve csak a -d végű igék főnévi igenevében és feltételes módjában van meg, pl. *maranni*, *marannék*, *kaphonni*, *kaphonnék*; s az ilyeknek analógiájára az *sz*-el és *d*-vel bővülő igéknek hasonló alakjaiban: pl. *tënni*, *vënni*, (*alunni*), *tënnék*, *vënnék*, (*alun-nék*).

62. *ld>dd*: (az *l* végű igék fõlszólítómódjában) *csinádd*, *kapádd*, *kaszádd*, *nyédd*, ~ *nyeld*, *csapódd*. Ez utóbbiaknál a pótlónyúlás következtében a *ingh.* is, a *msh.* is megnyúlt. Ugyanígy nyúlt meg a multidejű mell. igenév *t*-je a műveltető -*tat*, -*tet* képző *t*-je és az *l* előtti *mgh.* az *l* kiesésével: pl. *csapótt*, *csapót hordó*, *erőttet.*, Vö. 84.§.

63. *lj>jj*: *ajj*, *átajjába*, *dërëkajj*, *fejajja*; s az *l* végű igék *j*-vel kezdődő ragja előtt: pl. *emëjj*, *fajjál*, *tojjál*.

64. A *ty* és *gy* szintén kiesik a *d*, *t*, *l*, *sz*, *n* *msh.-k* előtt: pl. *haggyüjjon*, *hasszalaggyon*, *hanném*, *hallám*, *lëfottam*, *lëfonnék*, *nasszájú*, *hattam* ~ *hatytam*, *hannám*. A *t* v. *ty* (<*gy*) + *s* vagy *sz* = affrikáta: *hacc*, *focc* (fotysz), *ëccé*, *këccé*, *köcs-ség* stb.

65. Az *az*, *ez* *z*-je kiesésével kapcsolatban nyúltak meg a köv.: *ammá lehet*, *ammondó vagyok*, *ennem*, *emmëg* (cz nem, ez meg), *abbijó*, *appedig*, *avvá* ~ *azzá*. Beszéd közben az egyszerűszólamba tartozó szavakon is megfigyelhetjük ugyanezeket a változásokat. Pl. *hocs csak*, *hol lëssz*, *hot tudod*, *kab bë*, *nal lá*, *kam mëg*, *Szemmi klós* stb.

66. Szórványosan nyúltak meg a mássalhangzók a következő szavakban: *hummi* (holmi), *mámma*, *rittig*, *tënnap*, *átló-hej* (állandó hely).

67. Rákövetkező mássalhangzó kiesésével nyúltak meg: (*poshad*) *possad*, *dunna*, *copp* (<*copf*), (*keshed*) *kessed*, (*pëshed*) *pëssed*.

Mássalhangzók megrövidülése

68. Intervokális helyzetben elég gyakori: *rr>r*: *ëre*, *ára*, *emëre*, *amára*, *mëre* (~ *möre*), *arébb*, *érébb*, *amarébb*, *emé-*

rébb, hazúrú, közérú, asztára, réggére, ódára, hajnára stb. virad, órom (:>ór); de: forró, forrás, forróz~forráz, forradalom. Vö. 60.§.

69. *ll>l*: álam 'civitas', álam:>ál 'mentum', álomás~álomás, kiálásig dógozik, kolëga~kollëga, milijó, porcélán,~porcellán, szállít~szállít, válal~vállal, válalkozik~vá'la'kozik. Az abál, ócsál~ócsáll, síkál, vásál~vásáll; szakál elvonások a síkálók, vásálok; szakálam-féle alakokból. Vö. 59.§.

70. Intervokális rövidülések még a köv.: adi, adide, aci, afëktál, agyon Isten, cakompak, fatër, fijákër, gumi, hocide, Hofër, komëncijó, komëndál, mutër, mënyország, tèteti magát, trefel, viszája, vízintes.

71. A *bik* (~bükk) megörzött régiség.

Minőségi változások

72. Nyelvjárásunkban elég gyakori a msh.-zók (foghangok) palatalizálódása.

a) *d>gy*: bugyi 'árnyékszék', bugyli, bágyog, Banygyi, gyug, gyugó, gyikics, gyikicsöl, gyisznjó~gyësznjó, gyugacsba van, gyugaszol, gyugat fn., gyuggat, gyijó, gyömöszöl, hagy (hadd), purgyë, szeleburgyi, szunygyikál, térgy, térgyel, térgyepül, uzsgyi.

b) *n>ny*: ez a változás szó elején, intervokális és szóvégi helyzetben is nagyon gyakori, az utóbbiak *ny*-es hangú szuffixumos alakokból való elvonásokból keletkezhetnek: pl. (káplán: káplánnvá:>) káplány, nyöl, nyöstény, rám nyötötte a nyelvit, nyete nyë! (lóhajtó szó), nyöveszt; gerebënyëz, igënyës, porcélányedí, mënyistrál, teknyő (<tekenyő), uzsonnya, vonyít, létányija, keszkenyő, vonyogó, Dëbrëcënyi csn., Ernyő kn., gëcëmányi kert, magányos; bagony, csalány, dívány, ispány, Istvány~Ísvány, Kálmány, káplány, kazány, Mártony, oroszlány, porcélány, ártány, dëböny, Simony.

c) Szórványos változások: gyün, gyerünk, gyünni, gyüvő hét; főgyür; bornyú, bornyüddzik, përnye, sarnyú, varnyú; dratyva, Katyi, iskátyula, (a zanyád iskátyuláját), setye, sutya, tëpërtvyü; bazsajikom, föjhő, föjhöddzik, ispitáj~ispotáj, hajma, majtër, sajáta, tajiga, tajicska (~taliga); tertyed; bijon~bijo.

73. A depalatalizáció is előfordul egypár szavunkban: gënge, in, inem (iny), igënyës, ingen, hum (huny), (toromba:>) torom, varancsagos bëka.

74. Metathézis: csanál, faricskál, korëla, lékri, levórver, petlórijom, rëklivál, tërbetyül, viloja, bëdöny, pök (eredetibb hangállapot), lasponya.

75. Disszimiláció van a következő szavakban: danol, da-

nógat, karkulál~kalkulál, kerepöl~kelepöl, lőformátus, liféről, lektor (~rektor), pirula, tanál, paksijó játék.

76. Egyéb változások:

a) $k > g$: ágác, ágáca, ágácska, bangó, bicigli, gácsér, gajdász, galiba, gréta, gunyhó, fulláng, gubaszivar, hörcsög, kalpag, lag, röguta, tőzeg, trigó, üszög, vājog.

b) $t > d$: aszfald, Báлинд, dēlēgráf, (fenyő) doboz, fódóz, dúr, durkál, durakszik.

c) $d > t$: bātók, csiklant, tület té (a lovat vagy marhát szólítják így félre).

d) $l > r$: fiskáris, flöstök ~ fölöstök, majáris, panyor (méggy).

e) $g > k$: bātók, kópé, kuksol.

f) Szórványos változások: abriktol, bakkant (vakkant), bagony, bandzsál, bugris, cafol, cocilista~kotyilista, csajhos, csajla~kajla, csizsma, csomoszol~csömöszöl~gyömöszöl~dö-micköl, csērésznye, csancsog, dufla, duncos (üveg), ēbēlasztin (cipő), gyaránt (gyanánt), hévér, heptika~hektika, Józsēp, kóstál, kupēta, kērészttű-kocsú (kasú), mihejt~mihejst, mán, pamuk, parkēt (barchet), ráfanyalodik~ráfanyarodik, salugātēr, sámli, subick, szerbusz, tepsi, tróba, tróbál, sámsomi, Tör-tej, vāncorog, zsindöl~zsindőj~sindöl, zsajtár, zсібaj~zsivaj.

Mássalhangzók fejlődése

77. A hiátust j (helyesebben j -)vel szokták elkerülni: pl. dijó, dijók, fija; de hófújás~hófúvás, fuhar~fuvar, fuharos ~fuvaros, és mindig szuhos. A hiátust azonban nem mindig kerülik el: pl. jóízű, jaivóedí, jóédēs, kióddzik.

78. Mássalhangzó fejlődött a következő szavakban:

a) szó elején: (ebben a szólásban: rám nyőti a nyelvít), nyőt, pranda, přessett, zenyim, züvé.

b) szó belsejében: bocsájt, brung, bukseng, cimbál, cipen-kēdik, csolk, ēldes (csak nótában hallható), csüng, eveddžō, hajingál, hajintás, hajint, hullajt, kāmva, kászmálódik, kīsz-akartva, könyveddžik, kúszmál, mihejst, rémīst, rézsuntos, rézsunt, tortáta (tréfásan), pēndērit, pēdērint, pēndērint, gyo-vonik (megőrzött régiség).

c) szó végén: araszt, tapaszt, tulipánt, rubint, rozmaring, kriptáj, sifonēr, milijom, oláj. Néhány v tövű igének a ragozásában j -t hallunk: fújok, fújsz, fúj stb. bújok, ríjok, szí-jok stb.

Mássalhangzók kiesése

a) Szóelejéről

79. Gyakran kiesik a szókezdő z , mivel a határozott névelőhöz tartozónak gondolják: acskó, álogház, ápfog, nemzeti

színű ászló, ongora (talán az orgona hatása). Az *urizál* szóban a szókezdő *k* esett ki.

80. A mássalhangzó torlódás elkerülése végett esett ki a következő szavakban: *katnyü, panyol* (méggy), *porhét, párga, pórol, pórkassza, priceöl, tigline, trinfli, tukatúr, tukatúros, piritusz*.

b) Szóbelsejéről

81. Kiesik a *t* a mássalhangzó $+t$ -re (tehát *nt, szt, rt, jt* stb.) végződő igék végéről, ha utána mássalhangzóval kezdődő suffixum következik: *viraszhat, tarhat, hajhat*.

82. Az *-ít* végű igéknek és a *szed* igének a végéről is kiesik a *t* [ill. ($d >$) *t*] a *-hat, -het, -gat, -get, -gál, -gél* suffixum előtt: pl. *szárihadd, széhet, feszíhet, meríhet, hasígat, tanihat, meríget~meréget, merigél*.

83. Két mássalhangzó közül is kiesik ugyanazon szólamban a parancsoló mód *-j-je*, a második személy *-d*-ragja és néha a tárgyeset *-t-je*: pl. *fog még, kab még, fok ki; fok hozzá, csug bē; asz hiszēm, ez gondótam*.

84. Nagyon gyakori az azonszótagú *l* kiesése. (Az előtte lévő magánhangzó megnyúlásával kapcsolatban különösen explozívák előtt. Vö. 5.§.): pl. *ádomás, átat, bóha, bót, böcső, csípőni, csudákozik, csurdútig, dére, dógozik, éhetetlen, fére, fódóz, fót, föld, gyócs, gyümölcs, halámadár, hónap, cras, in-csékedik, kéteni, köt* (tészta), *kerüni, kóbász, köccsön, ködök, kúdul, kúdús, kúcs, mitugrász, mónár, műtkó, múva, nékü, nyíva, nyóc, ódárú, ódoz, ótani, őteni, páca, póc, pokóvar, rosszákodik, sivákodik, südő, szemölcs, széső, szógál, táca, tátos, tód, tőt, túrú* (túlról), *urátat, ükēme, ütet, vögy, zöd*. Az *-al, -ál, -él, -ol, -öl, -ul, -ül* végű igék szövégi *l-je* kiesik, ha az utána következő suffixum mássalhangzóval kezdődik, kivéve a *-lak, -lek* suffixumot. Pl. *csinász, csinának, csináhat, csináná, csinánának*; (de: *maj mēkhajigállak én!*). Ilyen igék: pl. *kúrál, kalkulál, baszkurál, cirkál, csócsál, csuszkál, boronál, bugyolál; hasal, aszal, vasal; cinigél, csücsikél, nyög-dicsél; vol-, karistol, kohácsol, barmol; szentöl, köhécsöl, peszmetöl, permetöl; vakul, lapul, nyomul; csendül, csépül* stb. A *szül* ige kivétel: *szülném, szüljek*. De az *-l* az igéknek ragtalan alakjában megmarad: pl. *kapál, szöl~szóll, szagul, javul, fésül; de köll > kő*.

85. Az azonszótagú szóbelseji *l* többnyire megmarad a köv.: *áldani, alkunni, alkalom~ákalom, almárijom, balta, boldog, bölcs, csavēlni, elme, gyilkos, Julesa, Kálmán, kinyelmes, nyiltan, Palcsi, pöndöl, szilke, szilva~szíva, szalma~száma, száлка, talpam, tilt, üldöz*.

86. *j* esik ki a következőkből (magánhangzó megnyúlásával kapcsolatban, vö. 4.§.): *bót, bótól, gyút, gyútós, gyüt,*

hère, nyút, nyútóckodik, péva, téföl, únyi; de bojt, bujtár, ejt, fejt, fújt, hajnal, lejt, óhajt, rejt, rojt, sóhajt stb.

87. Szórványos kiesések: *áslúg, bisáma, férhómén, fizura, gilice, ikább, pítar, píz, rátotta* (megőrzött régiség, vö. *éfél*) *~rántotta, rēguta, rohad, Stenfēld, terpetni, tesvér.*

88. Néha egész szótag is elmarad: *écsanyám, écsapám, kék~köllene, mángol, a zistállót neki, nem tom, köttem* (kötöttem), *tésasszo.*

c) Szóvégéről

89. Szóvégéről gyakran lekopik az *n* és *ny* (az előtte levő magánhangzót nazalizálva): pl. *alsöví, asztá, bálvā, bizō bödō, būkkō, cigá, dōbō, edí, fősví, gyíki, halvā, Kálmā, katla, kemí, kērészti, keskē, ködmō, lá, legí, lepí, Martō csn., Már-tō, mellí nyilván, oroszlá, papla, porcélá, potká, sörí szēgi, tá, tésasszo, törví, va.* [Vö. 20.§. a)]. A *vőfi* szót csak a téves appercepció következtében lehet idesorolni.

90. A hol? kérdésre felelő helyhatározórag is *-ba, -be*: pl. *házba, kerdbe.* A locativusi *-n* mindig megmarad: pl. *házon, asztalon, magossan, magoson.*

91. *t, d*: *mer, mér, mēgin, minygyár, dunc* (: *duncos üveg, dunszt*), *maj; -ér* (<-ért): *pízér, ecetér.*

r: *hama, mé* (miért), *mē* (mert), *minygyá; -kó, -szó, -szé, -szō, -é* (<-ért): pl. *máskó, szásszō, ēccé, ezērszō, pízé.*

z: *-hó, -hō: asztalhó, vízshō, tűszhō.* Vö. 48.§.

j: *gané, paré, karé, taré.* A *für* megőrzött régiség.

92. Az igeragozásban a 2. személyű *l* rag is lekopik: pl. a) jelen időben: *eszō, tészō, vészō, gyüvō, mēnō, rakō, szakajtō, adō, ugrō;*

b) mult időben: *jártá, attá, kaptá, loptá;*

c) felszólító módban, ikes és ikteleneknél egyaránt: *ugorjá, mēnnvé, járjá, lopjá, alkuggvá;*

d) föltételes módban: *járná, anná, kapná, lopná, ugorná.*

93. Lekopik az *l* a szuffixumok, névutók és határozószók végéről: *jó* (jól) és még vö. 7., 22., 40.§.

Alaktan

94. Nyelvjárásunk alaktana nem olyan gazdag különlegességekben, azonban mégis találunk a hangtani sajátságokon kívül szorosabb értelemben vett alaktani sajátságokat a szóösszetételben, szótövekben, szóképzésben és szóragozásban.

Szóösszetétel

95. Tárgyas összetételek: *hásztüznéző, ebéthordó, edény, amiben az ebédet viszik; az aki az ebédet viszi', kenderásztató, az a hely, ahol a kendert áztatják', kutyaszorító, szűk, keskeny utca', mindentudó, kárvallott, búzaszentölő, kállató, készfogó, kereszjáró (hét v. napok).*

96. Birtokos összetétel: *városháza, temetőárka, vásárfija, tehénjárás, halámadár, a temetkezési vállalkozó személyzete, nyakszög.*

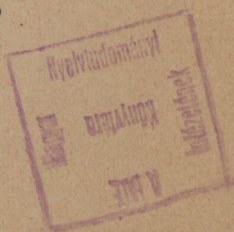
97. Jelzős összetétel: *fejőszék, fékészfűrész, fékészkalapács, kisajtó.*

98. Határozós összetétel: *összemarék, tejbekása, kerbenéző (kancsal), egyremást, keresztvágó (fűrész).* — Ezt a különös kifejezést is hallottam: *Az is úgy mesztéllábfejje (hajadonfőve) járt, mint a gépész úr.*

99. Nyelvjárásunkban nagyon sok ikerszó van: *aj-baj, big-bög, billég-ballag, csirip-csupp, csiszég-csoszog, dérré-dúrrá, dúl-fúl, etye-petye, fütet-kutat, gidrész-gödrös, hébe-hurgya, hébe-korba, herce-hurca, hetet-havat (összehord), himől-hámol, hityég-hütyög, idrész-bodros, ihog-vihog, irul-pirul, ityég-fityég, izget-mozgat, kence-fence, kótya-vetye, mityég-motyog, nyif-nyaf, nyímég-nyámog, ötöl-hatol, rityég-rötyög, sziszek-szuszog, zeg-zug; Ista-Pista, Jóska-tojóska, Örzse-Pörzse stb. Vö. 50.§.*

Szótövek

100. A köznyelvtől eltérően zárt *ë* is állhat néhány szó végén: *lë, në, së, të, sosë, csorë, purgyë; s a kérdő ë: pl.*

égpűsz-szē? Nagyon gyakori használatú a közelre mutató középső nyelvállású *ē* nyomósító szócska: pl. *ehun van ē!*

A szótövek sajátságának egy részét már a hangtanban említettem. Azonban a hangtani sajátságokon kívül, még a hagyománynak és az analógiának a nyomai is mutatkoznak.

a) Igetövek

101. A *v* tövű igék a ragozásban *j*-t mutatnak: *bújok, fújok, híjok, ríjok, szíjok*; *l* van a következő igék tövében: *föll, nyöll (nyöllök~nyövék)*.

102. Az *áll, száll* igék *ll*-je megrövidül: *ál, szál*.

103. A váltakozó töveknél előfordulnak a köznyelvtől eltérő alakú tövek: *ugrottam* helyett *ugortam*, így *söpörtem, könyörgeni, kotrani, őrzeni, vérzeni*.

104. Eredeti hangállapotukat őrizték meg a következők: *hálál (hál), hejhéz, pök*. — A *csíp* ige veláris: *csípök, csípkod; de csipédett*.

b) Névazótövek

105. A *v* tövű főnevek az alanyeset *u*-ját a ragozott *s* a tovább képzett alakokban is megtartják. Itt a kiegyenlítődés az alanyesetből indult ki. Pl. *daru: daruk, darukat* (de: *Darvas* csn.), *falu: faluk, falusi; hamu: hamut, hamus, hamuja* (de: *hamvas*); *mag: magot, magja* (de: *magvas, főmagvaddzik*). Ingadozik a kiegyenlítődés: *gyapjú: gyapjus~gyapjas, varnyú: varnyúk* (de: *Varnyas* hn.), *sarnyú: sarnyút, sarnyún* (de *sarjadék*); *bornyú: bornyúm, bornyúk, bornyúja* (de: *bornya*). Vö. 106.§.

106. Némely *-ó, -ő, -ú* végű szónak a 3. személyű birtokos személyraggal ellátott alakja kétféle alakban használatos: pl. *adó: adaja~adója, adajink~adóink; ajtó: ajtója~ajtaja; apró: apraja~aprója; csikó: csikaja~csikója; disznó: disznaja~disznója; zsidó: zsidaja~zsidója, zsidajink~zsidójink; késő: késeji~későji; tető: tetője~teteje; bornyú: bornyúja~bornya; sarnyú: sarnyúja~sarnya~sarja*. A hagyományos és az analógiásan ujraképzett alakok között sok esetben megoszlás kezd lenni. Pl. inkább beszélnek a tehén *bornyújáról*, a ló *csikójáról* és inkább Istvángazda *bornyáról, disznájáról* stb.

107. Az *-s* melléknév képző középső és alsó nyelvállású kötőhangzóval járulhat a tőhöz: pl. *girizdēs, fínyēs, magos, göthős; ódalas, ittas, füles, szēmes*. A kötőhangzó kétfélesége néha jelentésmegoszlást eredményez: pl. *hēgvēs* 'szűrős', *hēgves* 'hegyben gazdag', *bēgvēs* 'büszke', *bēgves* 'nagy begyű', *lábos* 'edény', *lábás* 'lábat bíró' (pl. *lábás jószág*).

108. Vannak olyan szavaink, amelyek tövében

a) hosszú magánhangzó van a köznyelvi rövid helyett: vö. 8.§.; -béli: *szívbéli fájdalom, pokolbéli ivadék*; -lévő: *otlévő*; -tévő: *mitévő legyek*; a *szűz* szó *ű*-je szuffixumos alakokban is hosszú: *szűzet, szűzek, szűszhő*;

b) rövid magánhangzó van a köznyelvi hosszú helyén, vö. 9.§.

109. Két alakjuk van a *könyök~könyék, marok~marék* szavainknak. A teljesebb tövüket is megőrizték a következők: *eresz~ereszet, mész~meszet, tollú (~toll~tall)*. Eredetibb hangállapotukat őrizték meg: *fékető (~főkötő; vö. fék)* és a *fűr* szavaink.

Szóképzés

a) Igeképzés

110. Igeképzés igéből. A mozzanatos igék leggyakoribb képzői:

-an, -en: *horkan, kificcan, lottyan, toccsan, tottyan*;

-ant, -ent, -int (<-ít): *horkant, vakkant, köhhent, röffent, csavarint, pödörint~pöndörint, sodorint, kanyarint, tekerint, emelint*;

-ít~ajt, -ejt, -iszt, -aszt: *fakít, fakajt, fakaszt; veszít, veszajt; rémít, rémísz; hasít, hasajt, hasaszt; merít, merejt*.

-ajt, -ejt, -aszt, -eszt: *szalajt~szalaszt, jukajt~jukaszt, fájajt~fáraszt~fáriszt, fullajt~fullaszt, repejt~repezt*.

111. A gyakorító igéket többnyire -g-vel és ennek összetételeivel képezik: *koncsorog, përség, picsog, bazsajog, bédëreg, bódorog, csancsog, csuszog, dohog, düllög, fëntëreg, fintorog; pëzség, jújgat, hümgét, búgat, 'harangoz' édëgél, idogál* stb.

-d: *dülled, tömköd, csipöd*.

-l-el és összetételeivel: *kohácsol, lefetyöl, karmizsál, bugyolál, káricsál, gyömöszöl*.

-sz: *kajdász, kotomász, csëcsërész*.

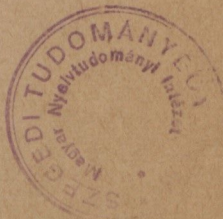
112. A műveltető igék képzői közül igen gyakran használatos az

-aszt, -eszt: *dagaszt, maraszt, nyugoszt, fakaszt, dögleszt, dülleszt* stb.

Megjegyzendők: *búgat* 'disznót közösít', *hágat* 'lovat földöztet', *fojattat* 'tehenet közösít', *űzet* 'nyúlat pároztat'.

113. Visszaható igealakot használnak szenvedő igealak helyett: pl. *mëksërül, mëktërül*. A szenvedő igealakot csak a *dícsírtecsék, tessék, tessék-lássék* őrizte meg. Ezeken kívül csak az imádságban használják, továbbá a dobostól vagy publikálótól lehet hallani.

Más képzések: *nízëgëlödik, kötöszködik* 'vonakodik', *föcihëlödik, akaróddzik, húzóckodik* 'vonakodik'.

114. Igeképzés névszóból. Nagyon gyakori használatú a -z képző: pl. *cakkoz*, *előz* ,vlkitől a világosságot elveszi,' ,megelőz'. Érdekes használata. van ennek a -z képzőnek a fenyegetés kifejezésére. Pl. *Hum vótá ijen soká? Fodbalozni. — Maj mekfodbalozlak én, ha jó fejbe vellek. Oszta kivé vótá oda? A Gőbőjös Lacivá meg a Csérnus Ferkóvá még még sokan. No hagy gyűjjön csak haza a zapád maj még gőbölösleciz a, még mégis csérnusferkóz istenigazába, te bűdös te! Nem sül ki a pofád!*

115. Érdekes képzések még: *lánkodik* ,leány korát éli', *mégembérkedik* ,férfivá lesz', *rátéhékdik* ,rádül', *ellenkedik* ,incselkedik', *karmizsál* ,karmol', *kornyikál*, *mégórol*, *loval* ,bujtogat', *nagyollom*, *ócsollom*, *savanyollom*, *hamallom*.

b) Névszóképzés

116. Névszóképzés igéből. E tekintetben nagyon kevés különbség van nyelvjárásunk és a köznyelv között. Nagyon gyakoriak az -at, -et képzős főnevek: *gyugat* ,annyi, amennyit egyszerre a kemencébe bedugnak', *vetet* ,amit egyszer a kemencébe bevetnek, vagy amit egyszer a marha elébe tesznek'. *főzet* ,egy főzésre való', *lámpagyútat*, *nyelet* ,egy korty', *sütet* ,egy sütésre való', *ütet* ,egy ültetésre való, pl. bab, borsó', *étet* ,egy etetésre való', *csipet*, *látat* (pl. *Egy látatra mégis mertem*), *gyüvet*, *ménét*, *cafat*, *cselekédet*, *farazat*, *felekézet*, *tapottat*, *átyhuzat*, *öllet* ,egy örlésre való', *szégyälletibe*, *jeneéttibe*.

117. Az -ás, -és képzős főnév jelentheti magát a cselekvést, a cselekvés eredményét vagy a cselekvés helyét: pl. *fordítás*, (*Halad-é ja fordítás? Jó darab ám ez a fordítás. A zúj ütetés szépen fogja ott a fordítászba*). Ilyenek még: *szántás*, *takarás*, *aratás*, *szüretelés*, *gyüvés*, *menés*, *csatlás*, *csi-csirikolás*, *csigázás*, *csipás*~*csipés*, *csurgás*, *eresztés* ,*rajzás*, *irtás*, *fosztás*, *fonás*, *nyitás*, *döntés*.

118. Sűrűn használt melléknévi képző az -ós, -ös: *fájós*, *félős* ,félénk', *járos* valahova, *húzos* ,feszés', *lógós* ,harmadik ló a kocsiban', *mártogatós*, *szaladós*.

119. Egyéb különös képzések: *dőrej*, *robaj*, *röhej*, *zsibaj*, *halomás* ,halál'; *kusza* (<: *kúszál*), *babra* (<: *habrál*).

120. Névszóképzés névszóból. A főnevet néha fokozzák: *kutyább*, *marhább*, *lekkutyább*. Határozóhoz és birt. sz. raggal ellátott főnevekhez is hozzáteszik a leg- körülményszócskát: *legalú*, *legfölv*, *legéslegéslegbelső*, *legajja*, *lekcücske*, *a lekszarazza*.

121. Nagyon el van terjedve a kicsinyítő képzők használata:

-ca: *farkinca, Katica, Tēca, boca, Gyurica (Jurica)*
 csn. *tubica*;
 -csa: *Borcsa, Marcsa, Ancsa*;
 -csi: *Fercsi, Lajcsi, Tērcsi, Palcsi, Nancsi, kancsi*;
 -cska, -cske: *humócska, bújócska; lassacskán, jócskán,*
segreverőcske;
 -csó: *Marcsó*;
 -i: *kakri, bari, bojszi, buti, duci, dundi*;
 -ka, -ke: *akkorka, ekkorka, picurka, micurka, itóka, me-*
rőke, évőke, kényérke, cinke (~cinēge);
 -kó: *litykó, irinkó-pirinkó*;
 -ó: *apó, anyó, Feró, Janó, bátyó, cigaró*;
 -ók, -ők: *bibircsók, csömbők*;
 -u: *anyu, apu, kutyu, Pityu*;
 -uci: *anyuci, apuci, Linuci*;
 -us: *cicus, babus, Gēzus, Ferus, Karus, bátyus, kutpus,*
csinus, Pityus, Terus; talán ilyenek analógiájára: *Vilmus*.

122. A személyes névmások többesszámában mindenütt ott van a -k többesjel: (*én, tē, ű*), *mink, tik, űk*.

123. Egyéb érdekes képzések: a (*mezílláb~*) *mesztélláb* szavunk megőrizte a fosztó-képző eredeti alakját. Pl. *ízik* 'ételhulladék', *szárizik* 'olyan kukoricaszár, amelyikről a jószág már lerágta a levelet', *étkes* 'falánk', *anyányi* 'anyának való', *embérnyi* 'ember számba menő', *csipetnyi*, *picsányi* 'mákszemnyi', *disznóság* 'disznó aprólék: hurka, kolbász, tepertű', *előtte* 'sárból készült kemenceajtó', *attú fojvást* 'attól kezdve mindig', *fogvást*, *ódalvást*, *rögvest*, *borzasztóságosan*, *nyomorúságosan*, *iszontatúsképpen*, *éppenséggé* (éppen), *ott sē vótam*.

c) Szóvegyülés

124. Gyüszméköl (gyüsz + mész × köl), *csukréta* (csukor × bukréta), *mettű fogva* (mitől fogva × ettől fogva), *rémisztő* (rémitő × ijesztő), *órakkó* (pl. *három órakkó*: órakkó × akkó)

125. Jelentéstapadás útján jöttek létre: *centi* (méter), *csēpēs* (órrú), *csörgő* (játék), *delelő*, *dongó* (légy), *farkasordító* 'hideg szoba', *nyakravaló* (kendő), *fekvő* (beteg), *félábas* (cipő), *árnyík* (szék).

Szóragozás

a) Igeragozás

126. Nyelvjárásunk igeragozásában kevés eltérés van a köznyelvtől. A jövő időt vagy csak a jelennel, vagy a jelen idő elé tett *majd* szócskával fejezi ki; a végzett jövőt pedig

a végzett jelennel, vagy a végzett jelennel és a *majd* szócskával. *Ha méhkööttöd a marhákat, vigyé nekik ény nyalábnyi fattpút.*

127. Az *-ik-es* igék csak a jelentő mód 1. szám, 3. személyben maradnak meg *-ik-eseknek*: pl. *észik, iszik, alszik*, de: *észék, iszók, alszók*; *-ik-re* végződik néhány olyan ige is, amely a köznyelvben *-ik-telen*: *búgik, járlik, hullik*. Különböző *-ik-es* ragozás nincs, csak néhány igenek egyes alakja maradt meg *-ik-esnek*: *dicsírtessék, tessék, tessék-lássék, égyik ke, mennyik ke, éhetnékem van, kék~köllene*; (a felszólító módban is: *égyén, igyon* s nem *égyék, igyék*). Az *-ik-es* alapszavú ható-igék is iktelenek: pl. *dolgozhat, alhat, fekhet*. Néhány kifejezés megőrzött régiségként maradt ránk abból a korból, mikor még az *észik* ige *-ik-telen* volt: *ész a fene; nem bánom, ha mégész is a fene; ész a mérég*.

128. A személyrag a jelentő mód egyes szám 2. személyében *-sz*: *köllesz, hallasz, mész* (~mégy), *acc, iparkocc, buksz*, A sziszegőre vagy susogóra (*s, z, sz,*) végződő töveknél *-l*, amely pótló nyúlással kiesik (vö. 84., 92.§.): *észő, iszó; agygyá, égyé; anná, énné; attá, étté*. Gyöngéd, kedveskedő kifejezésekben is előfordul az *l* személyrag: *mondó, látó, kérjé, feküggvé, aluggvá, eriggvé*.

129. Az *-it* és *-ajt* végű igék felszólító módja *taníccsam, szakajcsam*, de ennél a formánál sokkal gyakoribb a *taníjjam, szakajjam~szakíjjam*; de *hajcsam*.

130. A *-t* végű igék jelentő módú tárgyas ragozásának jelen idejű egyes szám 3. személye és a többes száma meg egyezik a felszólító mód megfelelő személyű és számú alakjaival: pl. *láttya* mellett *lássá*, így *tarttya~tarcsa, mutatttyuk~mutassuk, tēhettyük~tēhessük, tarhatttyuk~tarhassuk*.

Jelentő mód, jelenidő, tárgyasragozás:

egyesszám	többszám
<i>látom</i>	<i>láttyuk és lássuk</i>
<i>látod</i>	<i>láttyátok és lássátok</i>
<i>láttya és lássa</i>	<i>láttyák és lássák</i>

131. A *mēgyék* ige ragozásában a *mēgy-* és *mēn-* tövek váltakoznak: *mék, mēgyék* (ritkán: *menék*); *mēgy, mész, mēnő; mēn; mēnünk, mēgyünk; mēnték; mennek*. A felszólító a *mēnny, mēnnyeték* alakok váltakoznak az *eriggy, eriggyeték* alakokkal. — A *vagyok* többszám 2. személye *vattyók~vattok*.

132. A *kell* ige ragozása a jelentő mód jelen idejében: *köllek: köllesz, köllő; köll~kö; — köllünk; köllötök~köllték; köllenek*.

133. A *szabad* névszót néha igeiként ragozzák: *szabanna, szabaggyon*. A *nē* szócskát a többszámú 2. személyű raggal látják el: *neték*. — Érdekes igealakok: *muti~mutizsd, tente*

,tentélj le', *csücs le* ,ülj le', *tánci-tánci* (mamának, holnapután papának), *tapsi-tapsi*, *kúdú-kúdú*.

b) Névragozás

134. A személyesnévmás tárgyesetében is ott van a *-i* tárgyrag: *engēm~engēmet*, *tégēd~tégēdet*, *űtet*. A személyes névmásnak különös alakja van, mikor főnévvel ragozzák: pl. a *ti lábatok* helyett a *tē lábatok*, *tē* is helyett *ti jis* (*ott vótá*).

135. A szuffixumokra nézve vö. 7., 90., 124.§. Az *-ig* rag-nak régibb alakját megőrizte a *mindég* szavunk. A latativusi *-é-re* nézve vö. 47.§. A messze alapszónak *messzibb*, *messzebb* alakjaiban zártabbá ill. nyiltabbá vált a lat. rag. Elhomályosult a lat. rag *s* egy újabb lat. raggal toldották meg a következő szavakat: *idájig*, *ekkorájig*, *odájig*, *ekkorára*, *akkorára*, *mikorára*, *nyárára*, *elsejére*, *másoggyára* (vö. N. és Ny. I. 147. l.), *télire*, *elébem*. Hasonlóképpen raghalmozódás történt a következő szavakban: *innen*, *onnan*, *innet~innét*, *onnat~onnét*, *hazunnan~hazunnat*, *hosszant*, *hunnat~hunnét*, *bént*, *kint*, *idebént*, *odakint*, *megint*; *akkoriba*, *akkorába*, *akkorjába*, *akkorta*, *ekhorta*.

136. Az egyesszám 3. személyben a birtokos személyrag *-ja*, *-je* alakja sokkal gyakoribb, mint a köznyelvben. Így magyarázhatók a következő alakok: *étvággya*, *özveggye*, *tesvéreje*, *kakassa*. Az *i* birtokos többes jel a szónak az egyesszám 3. személyű alakjához járul: *tesvérejem*, *ajtóajaim* (nem *ajtóim*), *ajtajajik* stb.

Jelentéstani sajátosságok

137. A hangtan, az alaktan és részben a mondattan is a nyelvnek a fiziológiai tüneteit tárgyalja. Ezeknél sokkal érdekesebb a jelentés tan, mert ez ismerteti meg bennünket a nép gondolkodás módjával, eszejárásával. A szónak a jelentése többféleképpen változhatik meg.

A jelentés megszükitése

138. Ha a ceglédi paraszt rakodás közben azt mondja: *Éppen jó, hogy gyütté, ęty pihent erőre vőna szükség, nem áná ide a zablagba*. Nála az *ablak* az asztag oldalában az adogató számára hagyott állást jelenti, aki a kocsistól elszedi a kévét és az asztagrakónak adogatja. — Ujévkor a bércsek el szoktak *áni*, 'szegődni', ha nem maradnak meg a régi helyükön. — Ha a gyerek betöltötte a 12. évét, akkor *kiáll*, 'kimarad' az iskolából. Ha a *puręc* 'kisbéres' nem szereti a helyet, akkor *odébb áll*, 'megszökik'. — Ha a gazdasszony paprikáscsirkét főz, akkor az *aprólékbú*, 'a baromfi lába-, szive-, mája-, zuzából' levest szokott főzni. — Nyáron az étel nem áll el, mert már másnapra *főbuggyan*, 'megromlik'. — Mikor valaki meghal, akkor meghúzzák neki reggel a *lélek-válcságot* (lélekharangot) s a *csëndítés* (máskor mindig *harangozás* v. *versőltetés*) után lekiáltják a toronyból a halott nevét s életkorát. — A szegény ember, akinek csak kevés gabonácskája van, maga veri el a gabonáját a *csikóval*: 'csépelő fával'. Ha cimbora is akad, akkor néha-néha *összerugnak a csikók*: 'a csépelőfának a *hadarója* összeütődik'. — Ha a görhőnynek megkevert kukoricaliszt nyúlóssá válik, akkor azt mondják: *bécsípásodott*. S ilyenkor kötekedik az ember a feleségével: *No, még addiksę tuttá halgatni*. T. i. még a kukorica lisztet összekavarják tejjel és zsírral azaz *megöntik*, addig nem szoktak beszélni, hogy édes legyen a *malé* vagy ha keményre öntik *gőrhőny*. — Ha a vizet ereszt, akkor meg azt mondják: *béhugyozott*. — A *csomó* gabonakeresztet jelent. *Há csomótok lét sőgor?* — *Hordás* (hurcolkodás) alkalmával, mikor a kocsiról a *kiviket* az asztagra hányják, sok szem ki szokott peregni s leszórodik az asztag tövébe,

ez a csurgás. Evvel a gazdasszony rendelkezik. — A *darab* gyereket jelent: *Mizser darab*, *Prágër darab*; a had pedig nemzetséget: *Sági had*. — A hízókat *bëfogják* 'hizlalják', a maglóktól pedig *ëfogják* az eleséget, különösen mikor már *cserkeszhetnek* a szabadba egy kicsit. *Eggvel*: 'répát ritkit'. — A kukoricát néha szárán *fosztják* 'hántják'. — *Hártya*: 'a kinyitott szőlő köze'. — Mikor elteszik a hordóskáposztát, 15–20 fejet meghagynak *hasábnak*, de előbb a *torzsáját* kivágják (csak a káposztának van torzsája). — *Hibás*: 'akinek nincs ki a négyfertyá'. — A jó gazda az eladó jószágát föl szokta *javitani* 'hizlalni'. — *Kapás* 'vincellér'. — *Kertész* 'tanács, béres'. — *Beleköt* vlkibe: 'veszekedni kezd vlkivel'. — *Mëgmond*: az iskolás gyerekek nyelvében 'beárul'. — *Bërekedés*: 'a tél beállta, amikor a marhák már nem mehetnek legelni'. — *Rënd*: 'egy kaszavágásnyi szélesség'. — *Ruskó*: 'a ki nem pattogott kukorica'. — *Szótartó*: 'aki nem adja tovább rögtön, amit hallott'. — *Eszól*: 'a menyasszonynak pletykálkodik a vőlegényről vagy megfordítva, úgy hogy abba marad a parti'. — *Nyöl a zelege* (hasa) a terhes asszonynak. — *Gyüt*: 'szénát gyűjt'. — *Masina*: 'az olyan gyufa, amelyik a nadrágülepen is meggyúl'. — *Nemzeccsíg*: 'faj, ivadék'. A *zegész nemzeccsége* ojan *fékészkalnár tolvaj vót*. — A piacon így kérdezősködnek: *mire tarcsa*: 'mi az ára'. — Ha vlmí tetszik, akkor azt mondják: *e mán teszi*. — *Kitutták a vagyombú*: 'kisemmizték'. — *Bëvet*: 'a kenyeret berakja a befűtött kemencébe'. — *Kinyit*: 'szőlőt kikapál'. — *Hogymént* (kelt) *a disznó*? Csak 28-ba (1 P. 28 fill.). — *Tész*: 'télire eltesz'. *Mit tetteték mán*? Jóformán mindënbü *tëttünk ëtypár üveggë*. — *Bëránt*: 'a rántást ráteszi a főzelékre vagy a levesre'.

A jelentés kibővítése

139. *Ablak-ajja*: 1. 'a háznak az utcai fala', 2. 'az ablak alatt levő járda'. *Söpörd fő a zablakajját*. — *Bebotlik*: 'jártában-keltében betéved valahová'. — *Fajin*: nemcsak 'jó', hanem 'csinos, formás, szép'. — *Küláb* 'a téglából készült oszlop is'. — *Juss*: 'örökség': *A juzsbú csak ëty kötöre tët*; 'jog'; *Jussom va hozzá*. — *Marok*: 'kis nyaláb, amit a marokszedő az arató után a vatyogóval fölszed, 2-3 marokból csinálnak egy kévét'. — *Versöltet*: 'úgy harangoz, hogy 3-4 ízben megáll vele', egy-egy ízt, szakaszt *vers*-nek hívnak. — *Vitatkozik*: 'veszekszik'. — Mindenféle kártékony állat *fërëg*. — A katolikusok *sógornak* hívják egymást, ha valójában nem is azok; hasonlóképpen akkor is *szomszéd*, ha a valóságban nem szomszéd. — *Szüle* vagy *szülém* minden öregasszony: *Mit árul szülém?* — A búzának is tágabb a jelentése, mert a 'búzát' *tiszta* vagy *tiszta búza*-nak nevezik. — Érdekesekek az ilyen

kifejezések: *Hogy mēnt* (kelt) *a búza?* *Hét ötvembe* (27 pengő 50 fillér). *A jár:* mindenféle gyűvést, menést' jelent. — *Kőjök:* 'emberi és állati csemete'. — *A sosē* néha nem azt jelenti, hogy 'soha többet', hanem 'most, jelenleg nem'. Pl. Ha kínálnak valakit, hogy *gyűjjön velünk ebédőni!* Azt feleli rá a meghívott, ha már ő ebédelt: *Sosē észék ém má!*

Átviteles jelentés változás

140. Érzéki fogalom szellemi fogalom helyett. *Feszít:* 'hencegve begyesen megy'. — *Fővéheti a kúdúshot:* 'elmehezt koldulni'. — *Fúrja a zódalát:* 'nem nyughat a kíváncsiságtól; nyugtalankodik a miatt, hogy valami titkot nem adhat tovább'. — *Kinyít a szēme:* 'neki bátorodik, vérszemet kap'. — *Lēesētt a zálla:* 'eszontyolódott'. — *Lóg a zóra:* 'búsul valamiért'. — *Főhúzza a zórát:* 'megharagszik valamiért'. — *Órol:* 'haragszik valamiért'. — *Húz valakihő:* 'hasonlít valakihez'. — *A zapjááhó húz.* — *Húzza a szíve:* 'vonzódik'. — *Hosszú a zesze:* 'jó emlékező tehetsége van'. — *Mekszette magát:* 'meggazdagodott'. — *Hét sovány esztendő:* 'zsugori'.

141. Megszemélyesítés. *Csendēsül a zidő:* 'nem fúj annyira a szél, mint előbb fújt, vagy lassabban esik, mint előbb esett'. — *Ráfogja a zidő:* 'hidegre válik'. — *Foga van a zidőnek:* 'csípős hideg van'. — *Keserēg a zidő:* 'esni akar, esésre áll'. — *Neki keserēdik a zidő:* 'esni kezd'. — *Szítál a zeső:* 'apró cseppekben esik'. — *Hever a föld:* 'parlagon van'. — Csak akkor jó a tők sütni, ha megcsípi a dér. — *A mosás ette még a zinged:* 'a sok mosástól kessett el'. — *Kiszíjja a fagy a földet:* 'kiveszi a nedvességet'. — *A levegő kitisztította az ittas ember fejét.* — *Mén a haj:* 'hull'. — *Sántít a zóra:* 'nem egyenletesen ketyeg'. — *Vaktetüs láb:* 'a hidegtől viszkető láb'.

142. Az átvitelnek nagyon gyakori formája az, amikor az emberről is azt mondjuk, amit az állatról. Ilyen gúnyos és megvető az, ha azt mondjuk valakinek: *Nē tehénkēggy rám!* — *Bogarász:* 'keresgél'. — *Bög a marha,* de *bög a gyerek* is. — Az meg igazán mindennapi: *Nē ugass má annyit,* *fog bē a pofád.* — A nyüglődő, gyerekről éppen úgy mondják, hogy *nyavíkol*, mint a macskáról. — Az olyan kis lány, aki már kis korában kiérdemelte a 'kofa' nevet, az nyilván annyit *csacsog* és *csicsirikol*, mint a madár.

143. Érdekes hasonlati átvitelek a következők. A keletlen, rosszul sült kenyeret *furkó*-nak hívják. — Az eke első része: *taliga*. — A kocsi tengelyén azt a fát, amire a tengelyvas van erősítve, *vánkus*-nak nevezik. — A napraforgó: *tányér rúzs*a. — Akinek kifelé görbül a lába, az: *karikalábú*, akinek befelé görbül, az: *lőcsalábú*.

144. A testrészek nevét vették át a köv. fogalmak. A keréknek van *puskája*, *agya*. A hónapnak van *déréka*, a farsangnak *farka*. — Az olyan négy sarkos sült tésztát, amelyiknek a közepén lekvár van s a két szemben lévő sarka össze van nyomva: *barátfüle*. A kovászt *lapockával* verik föl. — A gyermek kezén támadt szemölcsöt *tyúksegg*-nek hívják; a lábon való bőrkeményedés pedig *tyúkszem*.

145. Néha a fogalom nevéül szolgálhat az idő, az előállítás módja vagy az alkalmazása: *Nyárika*, az olyan kabát, amelyiknek nincsen bélése s nyáron szoktak viselni'. — *Őszi, tavaszi* vetés. — *Kapás*: vetemény. — *A körösi megye*: körösön terem. — Azért *csipédett* az a bizonyos tésztafaj, mert *csipedik*. — A cselekvés tulajdonságáról nevezték el a kocsi első tengelyének azt a részét, amelyik forog, *förgetpü*-nek. — Az alkalmazásukból keletkeztek a következő nevek: *Malactartó*: a disznó pokla. — *Pévás*: 'szín, amibe a pévát hordják a csépléskor'. — *Füstös* szó a kemény tulajdonságát mutatja. — *Elötte*: mert a kemence előtt van. — *Körösi meggyérő* vásár akkor van, mikor a körösi meggy érik.

146. A jelentésváltozásnak legegyszerűbb formája a jelentéstapadás. (Vö. 125.§.) A jelzőhöz tapadt hozzá a jelzett szó képzettartalma: *búbos* (kemence), *csapos* (legény), *hétköznapi* (ruha), *heti* (piac), *hetes*, *napos* (szolga), *ivós* (moslák), *bejáró*, *kereső*, *lógós* (asszony, ember), *lopó* (tök), *magló* (disznó), *ódalas* (hús), *őszi*, *tavaszi*, *kapás* (növény), *fogas* (borona), *ártány* (disznó), *szémvonó* (szénkihúzó szerszám), *hazaji* (csomag), *kutyaszorító* (keskeny utca), *vonogó* (szalmahuzogató szerszám), *vakaró* (szerszám, amivel a lovat, marhát vakarják), *szógáló*. Fordítva is előfordul: a jelzős képzettartalma tapad a jelzett szóhoz: (mészár-) *szék*. *Menny é a szégbe*, *hozzá féfont húst*. (Menyasszonyi) *hozomány*.

147. Népetimológián vagy a szó hangsorának az elferdítésén alapulnak a következők: *cirokférég*, *portúr*, *cocilista*, *~kotyiliista*, *kominista*, *reklivál*, *szódabikabóna*, *kórmész*, *kemímmag*; -szőrű (<-szerű: pl. *ilyenszőrű*, *magamszőrű*, *hassonszőrű*), *áslóg*, *pórkassza*, *hokmány csépp* (Hoffmann), *tanfüttyölő*, *kanfelüggelő*, *Urísten* (Oreinstein), *Vashintó*, *Semiszi*, *li*, *bappista*, *elégáncsos*, *kisztihant*, *kimacérát* (szesz).

148. A jelentéstan keretébe tartozik az alaki jelentésváltozás is. Azonban ezek a változások nagyobbára megegyeznek a köznyelvi változással s különben is a szóösszetételt és a szóképzést a jelentéstanban nem szokták tárgyalni. Azért csak a különlegességeket sorolom föl.

149. Alaki jelentésváltozásuknál fogva fölemlíthetők a következők.

Az ígének névszói jelentése van: *Nincs merszéd* (bátorságod); *éhetnékem van* (szeretnék enni); *ihatnékem vóna éty kis bort* (szeretnék inni); *tédd-ide, tédd-oda ember*; *Annyi száladgáni valóm vót*: kifejezést a *tenni valóm vót* analógiájára szerkesztették.

A határozószóknak és mellékneveknek ilyen különleges használatuk is van: Ha azt mondja a ceglédi ember: *ára fő-felé nagy borulás van*, ezzel azt akarja mondani, hogy 'észak felé'. A *lőfelé*-nek pedig 'délre' a jelentése. *Etypár napra fő-mék Pestre, oszt úgy mék lő Szögedébe. Egész átjárja a zem-bért ez a zészaki szél; bőti szél 'hideg szél'*. — *Merevin (mérsmerevin) leforrászta a kezit, ahogy főcsapta a gőz.* — *Nő bándzs má aszt a macskát te, mind agyon nyaggatod (egészen).* — *Pont itt vót: ezen a helyen vót'.* — *Mán e örökké így lesz (mindig, folytonosan)?* — *Csurom víz 'tisza víz'* Erdekes az 'egy'-nek a használata. *Mit gondósz, hogy vót ez a bakkancs? Vót vagy egy (körülbelül) húsz-huszonkét pēngő.* — *No mongyuk, éggy öt pērc múva gyühecc utánnam.* — *Asz hiszéd, te ojan különös vagy (kiváltságos)!* — A mit egyes kifejezésekben simulóvá vált. *Ety kis ēnni valót-mit kūttem neki.* — *Szēggvétek össze a sajdba a fūlit, szívit, veséjit-mit.*

Nagyon gyakran használják nyomósító szócskákul a következőket: *fene jó, ménkü módon, irtó fajin; borzasztóságossan* éverte. Ilyen nyomósítók még: *borzasztó, irgalmatlan, kégyetlen, rémisztó, réttentő, szörnyű; édes* (:édéskevés = nagyon kevés). *Csupa víz, ezüst, arany, sárga; a csupa az egyanyagúságot, egyszínűséget fejezi ki.*

Mondattani sajátságok

150. Az általános alany kifejezésére *az embër, az embër fija, a világ* kifejezéseket vagy a jelentő mód jelen idejének egyesszámú 3. sz.-t és többesszám 1. és 3. sz.-t szoktuk használni. Pl. *Úgy van a zembër, hogy... Hát mitévõ légvën az zembër fija. Mit mondana rám a világ! Asz szoktuk mondani, vagy úgy monygyuk, hogy minden zsák mëktalájja a maga fõttvát.*

151. A *lëhet* elmarad az infinitivusi alany mellõl és fõlkialtásból: *Nem lakhatni evvë jó! Még így elesni!*

152. Némely szuffixum funkciója eltér a köznyelvi használattól. A *-nak, -nek* helyett *-ba, -be* van: *foglalóba attam õt pëngõt. Számiccsa mëg két pëngõbe* (adja 2 P.-ért). — *Látatlamba vëtte mëg* (látatlanul). — *Felibü vëtte ki* (feliért). — *Minek ,miért'.* — *Ha nekëd vónék* (a te helyedben). — *Panaszkodik a lábára* (a lábát fájlalja). — *Tisztára ëfogyott* (teljesen, egészen): *Pizëmre csak nem kõnyörgök neki.* — *Mire tarcsa?* (mennyi az ára?). *Mirü jó ez a zorvosság? Fokfájásrú való. Kõhögésrú való cûkor. Mëgváglak úgy, hogy arrü kántász. Mentül nagyobb, antul jobb.* — Rag nélküli módhatározók: *rémisztó fáj, irtó mëgütöttem, borzasztó mëkfásztam.* — A *-talan, -telen* képzõs módhatározók is ilyenek: *mesztelen vót, këgpetlen ëverte.*

153. A fõnévi igenév eredeti lativusi jelentését megtartotta az ilyen esetekben: *Hova mëgy? Jáccani, aratni.*

154. Az *által* névutónak rövidebb *át* alakját ragtalan névszó után is használjuk ebben az egy kifejezésben: *esztendõn át* (különben: *tëlën át, nyáron át*).

155. A vonatkozó névmásnak *amík~amejk* és *aki* alakja használatos. *Mik disznót õjjük mëg? Miket? Hát miket õnénk, amík nem ëszik. Hozd ide aszt a sámlit, akit a Pista bátyád csinát.*

156. Az egyenlõ rangú mondatrészek vagy mondatok összefűzésére az *és'-t* nem használjuk, hanem a *mëg* szócskát. *Itt vót a Pista mëg a Jóska.* Mondatfűzésre használatosak még: *Majd ëmén a zõregbërës, oszt visszahajcsa a zõkrõket. Fõsztem ëty kis levest, mëg osztán mëgmelegitëttem a tënnapitõtött káposztát. Hozzá nekëm is ëty féfont húst, osztán mëg ëgy vërdung téfõlt. Mëg aszonygya, hogy én vótam, mikó (holott v. pedig) nemis jártam ára. Az ellentétes hanem*

helyett néha *ha* áll. *Nem aszt adom, ha eszt. Ládd én nem vizet adok, ha bort.*

157. Beszéd közben gyakran használt indulati hangok v. szavak: az ellenkezést kifejező *á!* a kérdő *hm?* az utálatot kifejező *e!* a csendre intő *s*. Mutató névmási funkciójukat elvesztették s nyomósító értelmük van: *ahun van-a! néd mán ě!*. Ilyen a *(tē>)* *te: nem ára te!* Igen gyakran használt nyomósító szócska az *ám* is: *ez ám a fajin*; ugyanilyen az *is*: *Tán nem is tudom! Mékhozzá fő jis pofoszták. De jó jis neki.*

Tagadást vagy rosszalást kifejező szócskák: *déhogy, honnē, honnē mán no, nágyon, nono, ahá, ěnye, ěnnye-ěnnye.* Szemrehányó kifejezés: *no mégájj csak!*

158. Nagyon gyakori a *hát?* kérdő szócska. *Hát e hogy vg?*

159. Gyakran kezdik a mondatot *nē fēj-el*. *Nē fēj, maj mëgmondalak.* A mondat végére gyakran odamondják *oszt mëgván: Mit főző dére? Főzők valami levest, mëg mëgmelegítëm a tēnnapi tőtött káposztát, oszt mëgván.*

160. A főnévi igenevet nagyon gyakran használják ilyen módon: *elővasni ětudom, csak... mëginni mëktudom... ěszök-ni ěszökhettem vóna*; analógiásan névszók is: *betegnek elég beteg vótam, szépnek szép, jónak elég jó, kutyanak elég nagy kutya.*

161. Hiányos mondat szerkezetek. *Úgy elesëtt, hogy! Oda sē neki! Úgy lëszitta, hogy! Hot tēnnap nem gyüttë!* (Hogy van az, hogy nem tegnap jöttél).

162. Rövidülés eredménye: *amit, aszt; amikó, akkó; ameddig, addig. Maj csak elég lëssz ameddig, addig.*

163. Beszéd közben gyakran hallható: *aszonygya, hogy, — hogy aszonygya, hogy, — mondok, — nē fēj, — nē fēj hē, — hē.*

164. Jelen idővel fejezik ki a jövő időt; a múltban kezdődő s most is folyó cselekvést (*lānkodik*); azonban egyetlen egy kifejezésben múlt időt használunk jelen idő helyett. Pl. ha ketten beszélgetnek s valaki elmegy mellettük, akkor, ha valamelyikük nem ismerte a mellettük elmenőt, megkérdezi: *Ki vót e?* (e helyett: ki ez?).

Az *akar* készülőben lévő cselekvést fejez ki: *Mán tēnnap is mëg akartalak verni.*

Befejezés

A ceglédi nyelvjárásról még eddig nem írt senki. Tehát az egyedüli forrásom maga az élő nyelvjárás volt. Ezért, ha nyelvjárásmertetésem hiányos, saját gyarlóságomon kívül ennek is tulajdonítható. Viszont, amit írtam — bízva ceglédi nyelvérzékemben — helyes, mert csak azokat jegyeztem le, amiket magam is ősmerek. Szójegyzékemből* kihagytam még

azokat is, amiket a MTsz. Ceglédről közöl, ha azok ismeretlenek voltak előttem. (Pl. *innecskő*: Simonyi Zs. MTsz.)

Nyelvjárásismeretésemet végén arra a kérdésre, hogy Cegléd melyik nyelvjáráshoz tartozik, azt mondom, hogy a dunatiszai nyelvjárásterülethez. Sajátsága a zárt *ē* (*embēr, gye-rēk, mēntēk, mēntek*); kevés *ö*-zés (az *ē* > *ö* változás *l* előtt nagyon megszokott *föl* > *fő*, *köll* > *kő*); az eredeti *é* helyén néhány szóban *í* van (*vín, kik, píz* stb.). Kedvelik a hosszú vocalisokat.

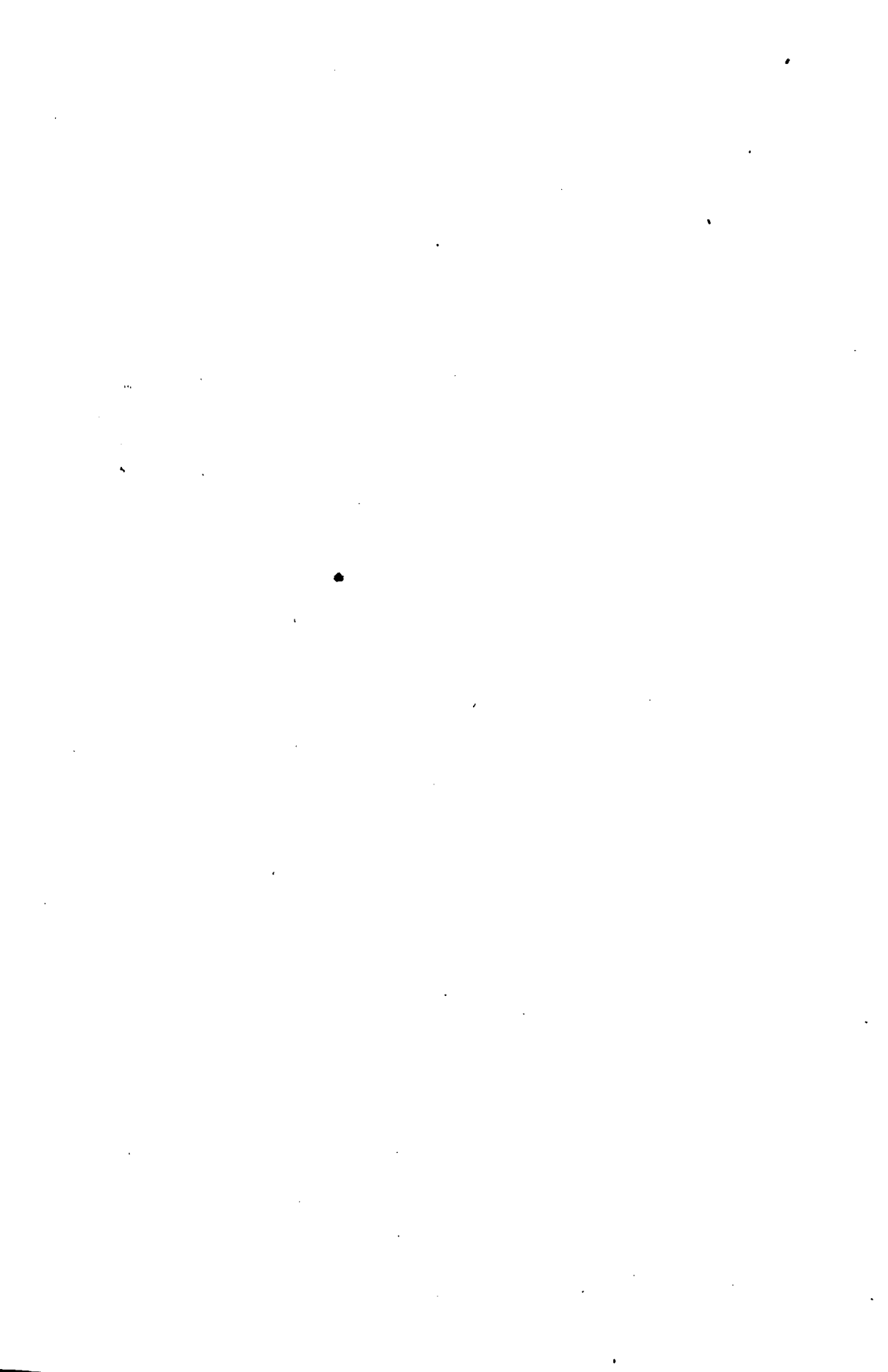
* Munkámnak III. része.

TARTALOM

Bevezetés	3
Hangtan	6
Fonetikai sajátosságok	6
Magánhangzók	6
Magánhangzók megnyúlása	6
„ megrövidülése	7
„ fejlődése	7
„ kiesése	8
„ zártabbá vagy nyitabbá válása	8
„ labializálódása	9
„ illeszkedése	10
Hangrendi átcsapás	10
Mássalhangzók	11
Mássalhangzók megnyúlása	11
a) Önálló nyúlások	11
b) Pótló nyúlások	12
Mássalhangzók megrövidülése	12
Minőségi változások	13
Mássalhangzók fejlődése	14
„ kiesése	14
a) Szóelejéről	14
b) Szóbelsejéből	15
c) Szóvégéről	16

Alaktan	17
Szóösszetétel	17
Szótövek	17
a) Igetövek	18
b) Névszótövek	18
Szóképzés	19
a) Igeképzés	19
b) Névszóképzés	20
c) Szóvegyülés	21
Szóragozás	21
a) Igeragozás	21
b) Névragozás	23
Jelentéstani sajátosságok	24
A jelentés megszükitése	24
" " kibővítése	25
Átviteles jelentés változás	26
Mondattani sajátosságok	29
Befejezés	31

XB 121100

NÉPÜNK ÉS NYELVÜNK

A SZEGEDI ALFÖLDKUTATÓ BIZOTTSÁG NÉPRAJZI, TÁRSADALOMRAJZI ÉS NYELVÉSZETI SZAKOSZTÁLYAINAK
FOLYÓIRATA

HORGER ANTAL és CS. SEBESTYÉN KÁROLY közreműködésével szerkeszti
BIBÓ ISTVÁN

A magyarság, elsősorban az alföldi magyarság lelki életével, jellemével, szokásaival, kultúrájával, nyelvvel stb. foglalkozik. Megjelenik évenként 20 iven 12 füzetben. Előfizetési ára 6 pengő. Mindennemű kérdés, előfizetés stb. a szerkesztőhöz intézendő: Bibó István egyetemi könyvtárigazgató Szeged Egyetemi könyvtár. Dugonics-tér 13.

A Szegedi Alföldkutató Bizottság Néprajzi, Társadalomrajzi és Nyelvészeti Szakosztályának kiadásában megjelentek:

1. Györffy István: A matyókról. Ára 2 pengő.
2. Mészöly Gedeon: Mióta lovas nép a magyar? Ára 1 pengő.
3. Banner János: A békési pásztorok élete a XVIII. században. Ára 1 pengő 50 fillér.
4. Szendrey Zsigmond: Lakodalmi kurjantások. Ára 2 P 50 f.
5. Paizs Dezső: Kecskemét. Ára 2 pengő 50 fillér.

Megrendelhető a kiadóhivatalban.